

Slika majke i kćeri u romanu *Ausflug mit der Mutter* Gabriele Wohmann

Sandina Herić

SAŽETAK: U ovom radu fokusirali smo se na proučavanje odnosa između majke i kćeri, kao kompleksnog odnosa u njegovim specifičnim izražajnim nijansama: 1. neuspješna identifikacija; 2. ambivalencija; 3. uspješna identifikacija. Istraživanje o odnosu između majki i kćeri pokazalo je da iskustva i percepcije majki utječu na kćeri i njihove perspektive. S psihoanalitičkog gledišta, majka predstavlja primarni objekt ljubavi, ali i suparništvo. Ako se kćerka pronađe u sukobu između svojih i majčinih potreba, razvoja vlastitog identiteta ili održavanja privrženosti s majkom, odnos između majke i kćeri bit će protivrječan. Međutim, čak i ovakav složen odnos ostaje značajan u životu kćeri. U romanu „Ausflug mit der Mutter“ („Izlet s majkom“) kćerka kao glavni pripovjedač pokušava razumjeti i razmrsiti svoj odnos prema majci. Pri tome, kćerka postaje svjesna da majku tretira kao objekt i da planirane izlete s majkom želi iskoristiti samo da bi je promatrala iz drugačijeg ugla. Na taj način kćerka pokušava pronaći put k majci, ali i prema sebi.

Ključne riječi: *majka, kćer, uspješna i neuspješna identifikacija, ambivalencija*

Mother-Daughter Images in Gabriele Wohmanns *Ausflug mit der Mutter*

ABSTRACT: In this study, we focused on the study of the relationship between mother and daughter, as a complex relation in its specific expressive nuances: 1. unsuccessful identification; 2. ambivalence; 3. successful identification. The research on the relationship between mothers and daughters showed that experiences and perceptions of mothers affect their daughters perspective. In the psychoanalytic view, the mother represents the primary object of love, but also a rival. If the daughter is found to the conflict between differentiation, the development of self-government or maintenance attachment with the mother, the relationship between mother and daughter will be ambivalent. However, even this ambivalent relationship remains important in the life of the daughter. In the novel "Ausflug mit der Mutter" daughter as the main narrator tries to understand and unravel its relationship to the mother. In doing so, the daughter becomes aware that the mother is treated as an object and that the planned trip with the mother wants to use only to watching the object. In this thematic context the daughter is trying to find the way to her mother, but also to herself.

Keywords: *mother, daughter, successful and unsuccessful identification, ambivalence*

UVOD: HISTORIJSKI I PSIHOANALITIČKI ELEMENTI U DEFINIRANJU ODNOSA MAJKE I KĆERI

S obzirom na temu ovoga rada, prije interpretacije romana u svjetlu psihoanalitičke književne teorije važno je osvrnuti se na odnos majke i djeteta kroz okvire drugih društvenih nauka, a posebno psihologije, pedagogije i etnologije.

Majka igra veoma važnu ulogu i samim time, gledajući iz dječijeg ugla, predstavlja svojevrsnu instancu moći. Majka je prva osoba s kojom se dijete identificira i koja ga upoznaje sa svijetom i njegovim simboličnim kulturnim kodovima. Važnosti majčinstva pridaje se posebna pažnja, jer na osnovu uskog simbiotičkog odnosa s fetusom, novorođenčecom i malim djetetom ima veoma jak utjecaj na različite aspekte razvoja ličnosti individue, poput emocionalnog, socijalnog, fizičkog, kognitivnog itd. Prema mišljenu Pernarove (2010, str. 256) „tradicionalno majčinstvo se vezuje uz brigu i podizanje djeteta u ozračju

bezuovjetne ljubavi i to u izvedbi koja ispunjava društvena očekivanja.“ Historijski gledano, ustanoviti ćemo kako i nije postojala tako prisna veza između djeteta i majke kakvu danas poznajemo. Zapuštenost, kažnjavanje, seksualna zlostavljanja, pa i čedomorstva bila su sasvim uobičajena. Veoma važnu ulogu igrala je i kultura, vrijeme i prostor odrastanja. Sve promjene u društvu uvjetovale su i utjecale na odnose između djece i roditelja. Koncept majčinstva nastao je tek modernizacijom. Objavom svog najznačajnijeg djela *Emil ili o vaspitanju* 1762. godine Jean Jacques Rousseau će utjecati na mnoge, ali posebno na generacije pedagoga. Prema Rousseau, „osnovni princip vaspitanja jeste princip prirodnosti, kojim naglašava poštovanje prirode djeteta, njegovih prirodnih potencijala i sposobnosti. Rousseau vjeruje u prirodnu dobrotu i čistotu ljudskog razuma i srca, pa tako ukazuje na karakteristike dječije prirode – one su urođene, univerzalne dobre osobine, svojstvene svakom čovjeku. Svako dijete u sebi nosi vrline, koje se manifestuju na različite, individualne načine, pa ih

treba otkriti, probuditi i razvijati". (Kostić, s. a.). Odgojno-obrazovna literatura, temeljeći se na Rousseau-ovom odgojnom romanu, učinila je od majke najvažniju i najpotrebniju osobu u životu djeteta, što je rezultiralo nastankom normativnog prototipa majčinske ljubavi, na osnovu kojeg se žena unutar društvenog poretka mogla jedino etablirati kao majka (Lackner 2003, str. 61). Brojne odgojno-obrazovne koncepcije koje su nastale tokom XIX i XX stoljeća imale su razmjerni utjecaj na revalorizaciju djeteta i djetinjstva. Prema mišljenju Dernelde (1994, str. 39), „majčinska ljubav počinje se polahko definirati kao obaveza. Psihologizacijom majčinstva i daljnjim razvojem psihoanalize, u tom kontekstu, mnogi pedijatri i psihoanalitičari svojim teoretskim raspravama počinju utjecati na definiranje majčinske ljubavi. "Psihologizacija majčinstva povezana je posebno s razvojem psihoanalize. Njenu utemeljenju najviše je doprinio bečki neuropsihijatar Sigmund Freud.

SLIKA MAJKE I KĆERI U ROMANU *AUSFLUG MIT DER MUTTER* GABRIELE WOHMANN

Roman *Ausflug mit der Mutter*, Gabriele Wohmann (*Izlet s majkom*) objavila je 1976. godine. Prema Ricardi Schmidt (1988, 459 sq.), „roman je novi tip iskazivanja ženske subjektivnosti“, i u tom smislu predstavlja doprinos savremenim ženskim istraživanjima. Prvi površinski uvid u djelo otkriva privrženost u odnosu majke i kćeri, ali i nastanak izvjesnih problema u tom odnosu, prije svega za kćerku.¹ Radi se, ustvari, o odnosu kćerke prema majci–udovici. Roman *Ausflug mit der Mutter* (*Izlet s majkom*) kao tematsku preokupaciju uzima veoma aktuelnu temu kojoj se posvećuje malo pažnje, tj. pitanje odgovornosti kćerke prema svojoj staroj majci–udovici. Kćerku u romanu muče razna pitanja, npr. koliko treba brinuti o majci kako ne bi osjećala krivicu zbog zanemarivanja, i zašto briga o voljenoj majci s vremenom postaje neugodna obaveza. Specifičnost fabule ovog romana jeste u kćerkinu odnosu prema majci i načinu kako kćerka, tj. glavni pripovjedač književnim radom i proučavanjem majke pronalazi put k sebi (Up. Lackner, 2003, str. 26).

Ausflug mit der Mutter jeste roman bez stvarne radnje. Akcenat u romanu je stavljen na unutarnja, emotivna stanja pripovjedačice što se ogleda i u njegovoj strukturi. Roman je spoj dnevnika, memoaristike, razmišljanja, pisama, itd. Prema Susanne Lackner (2003, str. 262), pripovijedanje se, gledajući sa strukturnog aspekta, odvija na trima razinama: „Na razini naratora, pri čemu ostaje nejasno da li se ista podudara s kćerkinim gledištem, tj. da li ona samu sebe promatra, zatim na razini ICH-forme, kao i na razini kartica, pisama, i majčinih u

dnevnik [...]“. Pripovjedač nadalje ne navodi imen protagonista u svojim bilješkama, već ih oslov generički s *Tochter* (kćerka), *Mutter* (majka), *Vater* (otac), *Schwiegersohn* (zet). Na taj način, prema Kraft i Liebs (1993, str. 233), pripovjedač postiže izvjesnu apstraktnost, koja joj dozvoljava nužnu distancu kako bi mogla razmišljati o samoj sebi. S druge strane, naglašava patrijarhalne vrijednosti i generičko omaložavanje ljudi, tj. ona opredmećuje ljude oko sebe. Nesigurnost pri tipologizaciji, također, svjedoči o kompleksnosti ovog odnosa.

Ausflug mit der Mutter smatra se jednim od romana najintimnijeg sadržaja. Ipak, sam podnaslov *Roman* daje naslutiti da je riječ o fikciji, a ne samo o autobiografskoj ispovijesti. U tom pogledu autorica kaže:

Was die Prosa angeht, so habe ich bei einem Buch wirklich mal Autobiographisches vorgehabt. Beim kleinen Roman AUSFLUG MIT DER MUTTER, da war mein Schreibvorschlag determiniert vom ausdrücklichen Wunsch, autobiographisches Material, vorher wirr und belastend, in eine Kunstform zu bringen. Wobei ja klar war, und mit KUNSTFORM ist es gesagt, daß doch auch eine Verwandlung, eine Formalisierung, wahrscheinlich wichtiger war als das pure Notieren. [...] Und unabweislich gerate ich beim Schreiben von mir selber weg, ich entferne mich vom Originalstoff, und so war es auch beim geplanten Portrait meiner Mutter als Witwe. Im streng autobiographischen Sinn konnte man an sehr vielen Stellen SO WAR ES ABER NICHT sagen. (Wohmann, 1984, 88 sq.)

Ausflug mit der Mutter metaforički najavljuje samu temu romana: odnos majke i kćeri, tj. odnos „nepoznatog kontinenta s nepoznatim kontinentom“, kako ga označava Luce Irigaray. Riječ je, dakle, o kćerkinjoj analizi novonastalog odnosa s majkom zbog majčina udovištva. U tom tematskom kontekstu kćerka pokušava pronaći put k majci, ali i prema sebi. Pisanjem o majci kćerka majku počinje doživljavati kao samostalnu osobu, a više ne kao očev *Anhängsel* (priljepak) (Wohmann, 1976, str. 66). S tim u vezi, kćerka se mora pomiriti sa smrću oca, pa je roman i jedna vrsta završavanja s prošlošću:

Schreiben über die Mutter ist die einzige Möglichkeit, über den Kopf der Mutter weg mit mir selbst zurechtzukommen. (Wohmann, 1976, str. 63)

Ispisivanjem dnevnika, kćerka uviđa nastanak sasvim novih problema u odnosu s majkom. Riječ je o velikoj dozi samilosti i nemogućnosti prirodne i spontane komunikacije s majkom:

Es existiert kein jemals ehrlicher, passender, zwischen uns aussöhnender Umgangston mehr. Jetzt sind wir höflich. (Wohmann, 1976, str. 73)

Kćerkin odnos prema majci postao je poprilično čudan i formalan, s nijansama lažnog predstavljanja, što rezultira prekomjernom naklonjenošću:

Das Kunstgefühl können wir einander zeigen. Die Tochter umarmt die Mutter übertrieben. Sie küsst die Mutter ab wie für immer. Sie demonstriert ihre Herzlichkeit in einer Verzerrung. Ein Gefühl muss zuerst künstlich und kann erst

¹ Prema Uvanoviću (2001: 6) u odnosima između majke i kćeri te između oca i sina javlja se neizbježan identifikacijski proces, obilježen prije svega ljubavlju, mržnjom i ambivalentnim osjećajima. Ove tri tipične „konstelacije“ i promjene među njima čine, prema tome, po Uvanoviću temelj za svaku književnu raspravu bavljenu ovom temom.

dann ein Ausdruck werden. (Wohmann, 1976, str. 9)

Zbog vala različitih emocija, kćerka se ponaša ili zaštitnički ili pretjerano odbojno. Žalost za ocem povećava kćerkino sažaljenje prema majci. Ona želi pomoći majci, ali ta želja i preuzeta odgovornost izazivaju poprilično kontradiktorne osjećaje:

Ein sehr bekanntes inneres Elend. (Wohmann, 1976, str. 5)

Osjećaji krivnje grizu njenu podsvijest. Nakon svake posjete majci, kćerka vjeruje da ne posvećuje dovoljno pažnje majci i žali zbog nedostatka vremena. Međutim, samooptuživanje istovremeno rezultira okrivljavanjem majke zbog izražene potrebe za naklonjenošću i osjećajima krivnje zbog neispunjavanja te obaveze. Da bi se uspostavio normalan i harmoničan odnos, kćerka mora prihvatiti majčin status udovice, što svjesno odbija. Suštinski gledano, u romanu *Ausflug mit der Mutter* odnos između majke i kćeri je idealan. Odrasla kćerka brine se o svojoj majci i posjećuje je veoma često. Nikada nije bilo svađi između njih. Međutim, sve do smrti oca kćerka nikada majku nije doživljavala kao samostalnu ličnost. Majku je opazala na krajnje idealizirajući, tradicionalni način. U njenim očima predstavljala je nježnost i porodičnu harmoniju, dok je otac bio intelektualni model, s kojim se identificirala. Majka je za kćerku bila *die schönste Erfindung der Welt* (najljepši izum na svijetu) (Wohmann, 1976, str. 101). Sada se, međutim, mora suočiti s majkom-udovicom, od sada je odgovorna za njeno dobro. Ta odgovornost kćerku dovodi do stanja panike i konstatne zabrinutosti. Npr., kada čuje majčine riječi: *WIE SCHÖN FÜR MICH DASS ICH EUCH HABE!* (*Kako je lijepo što te imam!*) (Wohmann, 1976, str. 58), kćerka doživljava osjećaj panike (Wohmann, 1976, str. 48). Majčina ljubav djeluje destruktivno, budući da sa svojom blagošću, tolerancijom i nesuprostavljanjem ugrožava kćerkin identitet i diktira konfliktne osjećaje.

Roman započinje i završava kćerkinim oprostajem od majke nakon jedne od mnogih posjeta. Oprostajna scena ponavlja se lajtmotivski kroz cijeli roman. Česte posjete, svakodnevnih razgovori i zajednički provedeni praznici održavaju redovan kontakt s majkom. Međutim, prilikom zagrljaja na početku romana, kćerka neminovno zaključuje da je njeno ponašanje umjetno (Wohmann, 1976, str. 48) i odnos prema majci na emocionalnoj razini krajnje problematičan. Velika, bezuvjetna majčinska ljubav na kćerku djeluje prijeteće. Kćerka uviđa da njeni osjećaji prema majci nisu dovoljno duboki, iako je u stvarnosti jako voli. Prema Katharini Aulls (1993), kćerkin problem jeste u tome što zbog velike samilosti nije više sposobna djelovati spontano i prirodno (Eidukevičiene, 2003, str. 215).

[...] *und mein Mitleid mit meiner Mutter ist wie immer und bei jedem Anlaß doch mein Mitleid mit mir.* (Wohmann, 1976, str. 103)

Pišući o majci, kćerka pokušava razumjeti i razmrsiti svoj odnos prema majci. Pri tome postaje svjesna da majku tretira kao objekt i da planirane izlete s majkom želi iskoristiti samo da bi promatrala taj objekt. Iz čistog egoizma ona zanemaruje svoj odnos prema majci.

Man sollte einer Witwe wie dieser eigentlich sagen: Du bist allein. Hörst du: allein. Alles andere ist Taktik. (Wohmann, 1976, str. 100)

Nasuprot mišljenju kćerke, majka nakon smrti svog muža ne postaje udovica koja još samo živi u prošlosti. Ona pokazuje nevjerovatnu sposobnost privikavanja na novi samački život. Majka ima sopstvene ideje i nenadane pomisli (Wohmann, 1976, str. 51). Ona bolje podnosi gubitak muža nego kćerka gubitak oca, zbog toga što je majka prirodna i vesela osoba koja uživa u životu:

Die Mutter begreift den Tod, sie stumpert nicht an der Ewigkeit herum. (Wohmann, 1976, str. 15)

Nasuprot njoj, kćerka se identificira s prošlošću:

Ich habe es mit den Gestorbenen besser als mit den Lebenden, ich habe mehr von ihnen, seit sie nicht mehr da sind und Angst verursachen. (Wohmann, 1976, str. 46)

Kćerki naprosto smeta majčina hrabrost. Ona ne može podnijeti majčinu samostalnost i pokušaje novog uređivanja života. Umjesto da je ohrabruje, ona je pokušava vratiti u staru zavisnu ulogu i nameće joj svoju zabrinutost i starateljsku brigu. Majka, međutim, ne polaže puno pažnje toj zabrinutosti, jer majka ne samo da se ne žali zbog svoje samoće, već prihvata svoju sudbinu i zahvalna je za svaku vrstu naklonjenosti. Ovaj unutarnji sukob dovodi kćer do stanja emocionalne krize. Već na pogrebu kćerka se našla u ponoru svojih emocija, kada piše:

Ich werde vor Liebe und Dankbarkeit gleich umkommen. (Wohmann, 1976, str. 37)

Kćerka se u tom pogledu neminovno počinje identificirati s majčinom sudbinom. Samilost prema majci u kćerki izaziva samosažaljenje i istovremeno rezultira ljutnjom, kajanjem i nezadovoljstvom sa sobom i svojim životom:

Eigentlich brauche ich nichts. Ich will nichts weiter von ihr. Eigentlich will ich meine schreckliche Ruhe. (Wohmann, 1976, str. 75)

Gledano s psihološkog aspekta, kćerka posjeduje izrazito neurotičnu strukturu ličnosti. Ona konstantno osjeća zabrinutost i traži negativne podražaje. Kćerka je pretjerano emotivna, optužuje i omalovažava majku i sklona je osjećajima krivice. Kćerkin govor tipičan je primjer depresivno-melanholijskoga kompleksa:

Unsere Zusammengehörigkeit lernt sie jetzt als miere Pflicht kennen. Ich zwingt sie in die Knie vor mir, sie soll auf allen Vieren und winselnd angekrochen kommen, he Mutter, was ist denn los, hast du nicht bedacht, daß jetzt mein Leben dran ist? (Wohmann, 1976, 75 sq.)

Meine Eltern sind eigentlich keine Lebewesen für mich. Eigentlich, liebe Mutter, bist du wirklich nichts Leibhaftiges, so aus Fleisch und Blut. Du bist kein landläufiges anatomisches Monster, in das die üblichen Innereien reingestopft sind. (Wohmann, 1976, str. 77)

Du hypochondrischer Mensch du. Du nützt keinem. (Wohmann, 1976, str. 91)

Uzroke tog nemira kćerka vidi u svojim izljevima emocija, a prvenstveno u svom egoizmu. Svoje

licemjerstvo kćerka uspoređuje s pozorišnim kulisama i uvježbanim pozorišnim ulogama koje bi trebalo da sakriju kćerkinu neprirrodnost u odnosu s majkom. Kćerka ne može pronaći zajednički jezik s majkom i u tom pogledu kaže:

Unsere Beziehung ist eine beendete Beziehung. Denn auch so eine gleichmacherische Frau-zu-Frau Beziehung [...] glückt nicht zwischen uns. (Wohmann, 1976, str. 76)

Na taj način kćerka završava svoj odnos s majkom kao nešto što odavno pripada prošlosti:

Unsere Kommunikation, sieh das ein, bleibt am besten ein schönes, bräunlichverfärbtes Photo aus der schönen, im Gedächtnis ermatteten Vorzeit [...]. (Wohmann, 1976, str. 79)

Kćerka postaje svjesna činjenice da je njen odnos s majkom nepopravljiv i da mora naučiti prihvatati kontradiktorne osjećaje. Analiziranjem svog odnosa prema majci, kćerka je samokritična i iskrena:

Vielleicht ist dieser innere Einwand gegen die Mutter, den die Tochter von Zeit zu Zeit in sich macht, der Wahrhaftigkeit ihrer Beziehung nützlich. Es ist ein Unrecht, ein Ausdruck der Gleichgültigkeit, wenn ich einfach nur abgeklärt in falschem Frieden über die Mutter dächte, über sie weg. (Wohmann, 1976, str. 90)

Kćerkinu uznemirenost izražena je i strukturalno. Junakinja u svojoj novoj ulozi udovičine kćerke, i ujedno pripovjedačica romana, često naglašava problem narativne perspektive. Pripovjedačica pripovijeda čas u prvom, čas u trećem licu. Npr., kada kćerka pripovijeda u prvom licu, majci se obraća sa *Du, meine Mutter (Ti, moja majko)* (Wohmann, 1976, str. 76). Pripovjedačica, također, prilikom razgovora osjeća izvjesne poteškoće: *kann ich denn UNS sagen, ICH sagen? (mogu li reći nama, mogu li reći ja?)* (Wohmann, 1976, str. 23) Odnos s majkom za kćerku je inspirativan i motivira je da se bavi pisanjem. U želji da majci pokloni više pažnje, kćerka nastoji steći svoj unutrašnji mir. Već nakon nekoliko mjeseci kćerka osjeća koliko je smirenija u odnosu s majkom:

Ich bleibe in Seiten stecken, die ich mir vor ungefähr vier Monaten geschrieben habe. Die Beschreibungen von damals wirken steif, wie unaufgetaut. Wir haben uns miteinander verändert. (Wohmann, 1976, str. 70)

Na ovome mjestu kćerka ističe važnost pisanja za stjecanje duševnog mira. Pisanjem ona zapravo stječe uvid u svoje duhovno stanje. Na književnoj razini, kćerka je sada spremna pričati majci bez osjećaja krivice, jer bilješke o odnosu s majkom ne dopuštaju pojavu sumnje o nedovoljnoj naklonjenosti i pažnji.

Vажnost pisanja kao sredstva prevazilaženja emocionalnih problema ističe se još jednom na kraju romana. Kćerka osjeća napokon red u svojoj duši:

Erstaunt bewege ich mich in einem Wunder. Ich bin froh. Ich erlebe nicht den Rausch von Verzweiflung und Schuld, Trauer, Sehnsucht, Hoffnung, Zärtlichkeit, ja und auch die Wut über alles Versagen, sie haben jetzt in mir eine ruhige Übereinkunft getroffen. Ganz unaufwendig denke ich an meine Mutter, ganz benebelt bin ich ganz

klar. Ja, sie ist eine Witwe. (Wohmann, 1976, str. 137)

Kćerka je na kraju ipak uspjela doći do zaključka da uprkos svim emocionalnim previranjima prihvata majčino udovištvo. Ona je sposobna reći:

Ja, du bist eine Witwe. (Wohmann, 1976, str. 138)

ZAKLJUČAK

Značaj odnosa majke i kćeri uključuje ulogu majke kao uzora i ideje o tome kakva kći treba biti. S psihoanalitičkog gledišta, Nancy Chodorow (1978) navodi da je proces Edipova kompleksa ili Elektrinog kompleksa za djevojčice težak i zbunjujući, jer majka predstavlja primarni objekt ljubavi, ali i suparnika. Ako se kćerka pronađe u sukobu između: različitih uloga, sopstvenog identiteta i održavanja privrženosti s majkom, odnos između majke i kćeri bit će izrazito složen. Međutim, čak i takav odnos ostaje značajan u životu kćeri. Dakako, nije samo bitno kako se odražava i odvija odnos majke i kćeri u različitim književnim epohama i pod kojim društvenim, ali i kulturalnim pretpostavkama; pri promatranju odnosa majke i kćeri kroz analizirano književno djelo obratili smo pažnju i na arhetipove u spomenutoj konstelaciji. Radi se o trima tipičnim konstelacijama te vrste odnosa:

1. neuspješna identifikacija (konfliktni odnos majka–kći, obilježen brojnim raspravama, sve do uzajamnih izljeva mržnje);
2. ambivalencija, odnos majka–kći, obilježen snažnim promjenama emocija, od uzajamne privlačnosti pa sve do odbojnosti;
3. uspješna identifikacija (kći se identificira s ciljevima i vrijednostima majke).

Interpretacijom odnosa između lika majke i lika kćeri u romanu Gabriele Wohmann na psihološkoj razini dokazali smo da prevladavaju pretežno konfliktne situacije u odnosima majke i kćeri u spomenutom romanu. Gledano sadržajno, roman *Ausflug mit der Mutter* opisuje kompleksnost odnosa majke i kćeri u zreloj fazi života, kao i nemogućnost rješavanja tog odnosa na psihološkoj razini. *Ausflug mit der Mutter* pripada onim književnim tekstovima koji u skladu sa ženskim istraživanjima daje doprinos ženskoj subjektivnosti analiziranjem odnosa kćerke prema svojoj majci udovici. Pisanjem kćerka uspijeva prihvatiti majčino udovištvo, dok se složenost osjećaja prema majci ne poriče i naglašava *das ehrlichste Schreibgefühl* (najiskreniji osjećaj pisanja) i samim time roman predstavlja jedan od najsnažnijih doprinosa savremenoj ženskoj književnosti.

LITERATURA

- Aulls, K. (1993). *Verbunden und gebunden: Mutter-Tochter-Beziehungen in sechs Romanen der siebziger und achtziger Jahre*. Frankfurt/M., Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang.
- Eidukevičienė, R. (2003) *Jenseits des Geschlechterkampfes. Traditionelle Aspekte des Frauenbildes in der Prosa von Marie Luise Kaschnitz, Gabriele Wohmann und Birgit Kronauer*. St. Ingbert: Rohring Universitätsverlag.

- Kostić, J. (2010) Žan Žak Ruso – Ideje i polazišta individualne pedagogije. Preuzeto sa: <http://www.deteplus.rs/holistiko-obrazovanje/73-an-ak-ruso-ideje-i-polazita-individualne-pedagogije.html>
- Kraft, H./ Liebs, E. (1993). *Mutter-Tochter-Frauen*. Weiblichkeitsbilder in der Literatur, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart, Weimar.
- Lackner, S. (2003). *Zwischen Muttermord und Muttersehnsucht*. Die literarische Präsentation der Mutter-Tochter-Problematik im Lichte der écriture féminine, Königshausen&Neumann, Würzburg.
- Pernar, M. (2010). Roditeljstvo, Parenthood. Preuzeto sa: <http://hrcak.srce.hr/59248>.
- Schmidt, R. (1988). *Arbeit an weiblicher Subjektivität. Erzählende Prosa der 70er und 80er Jahre*. Deutsche Literatur von Frauen, Hg. Gisela-Brinker-Gabler, Beck, München.
- Uvanovic, Ž. (2001). Söhne vermissen ihre Väter: Misslungene, ambivalente und erfolgreiche Vatersuche in der deutschsprachigen Erzählprosa nach 1945. Tectum Verlag, Marburg.
- Wohmann, G. (1965). *Ausflug mit der Mutter*. Darmstadt/Neuwied: Luchterhand Verlag.

INFORMACIJE O AUTORU

Sandina Herić

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Fakultet humanističkih nauka
Odsjek za njemački jezik i književnost
e-mail: sandina.heric@unmo.ba